

Ahogy a lengyelek látják a knédlifejű cseheket

Csehszlovákia szétesésének tizenötödik évfordulójáról Lengyelországban is megemlékeztek. A Gazeta Wyborcza, a Polityka, a Newsweek mind szenteltek neki néhány hasábot. Nem is csoda. A huszadik században élő lengyelek többségének természetes volt, hogy déli határunk túloldalán a csehszlovákok laknak. A szomszédjaink közül ez az ország állt legközelebb hozzánk. A nyelvi rokonság, a nyugati kultúrkörhöz tartozás, a huszadik századi közös sors... Ennek ellenére ez a közelség nem alakult semmiféle különleges kapcsolattá, egyszerű földrajzi szomszédság maradt.

1.

„Neked a knédlifejűek maradtak” – adta tudtomra szinte diadalmas hangon egy évfolyamtársam. A nyolcvanas éveket tapostuk. Szczezinben voltam történészhallgató, és egy hónapos kihagyás után jelentem meg a szemináriumon (kőműves inasként dolgoztam egy építkezésen, hogy egy kis pénzt keressék), amely a diplomamunka megírására készítette fel a diákokat. A téma a háború előtti Lengyelország kétoldali kapcsolatai. Az egyik csoporttársam a lengyel-szovjet, a másik a lengyel-francia kapcsolatokat, a harmadik Varsó és London, a negyedik Varsó és Berlin viszonyát kívánta kutatni. De senki sem volt, aki a lengyel-csehszlovák viszony boncolgatására csapott volna le. Csehszlovákia a fiatal történészjelöltek szemében nem érdemelt nagyobb figyelmet.

„Egy átlagos lengyel lenézi a »bugyuta knédlifejűeket«”. Szégyenteljes dolog ez, mint a sovinizmus minden megnyilvánulása. Mintha honfitársaim nem vennék észre, hogy Csehszlovákia nem csak knédliből, sörből és Karel Gottból áll. Hanem egy komoly kultúrával rendelkező ország. Hogy éppen ott születik olyan világszínvonalú próza, amelyről mi, lengyelek, csak álmodhatunk. Hogy ennek a kultúrának része a fantasztikus tolerancia, a keresztény értelemben vett megbocsátás, amelyet hiába keresnénk az ultrakatólikus Lengyelországban.” – írta az ellenzéki költő, Antoni Pawlak.

A honfitársaim műveletlenségét elítélő szavak kegyetlenül hangzanak. És Antoni Pawlak ezt öt évvel Csehszlovákia szétesése előtt írta...

2.

Nehéz lenne lemosni rólunk, hogy egy átlagos lengyel Csehszlovákiát a megtettesült idillnek és az anekdoták földjének tartja, olyan országnak, amelyen nem gázoltak át drámai történelmi viharok, mentes a tragédiáktól, és amelynek ugyanilyen langyos a kultúrája is. Talán nem kimondottan lenézés ez, ahogy Pawlak írja, de nagymértékű

felsőbbségtudatról mindenképp beszélhetünk. És mivel mindez elsősorban műveletlenségből fakad, így, az évek múlásával nem is lehet máshogy megítélni, mint ostobaságként.

„Annak az országnak volt arca, volt karaktere... Nem feltétlenül a legszebb – de jellegzetes volt, és a sajátja – írta Pavel Tygrid a háború előtti Csehszlovákiáról abban a könyvében, amely Lengyelországban sosem jelent meg, és már bizonyára nem is fog. Arc, hasonlóság, írta Tygrid... Neki világos volt – Csehszlovákia, az Masaryk köztársasága. És az én lengyel kortársaimnak? Tomáš G. Masaryk nem része a kollektív tudatalattinknak. Platón álma, hogy a filozófusok irányítsák az államot, Lengyelország közvetlen szomszédságában valósult meg. Olyan esemény volt ez, amelyet a modern Európa nem ismer. Erre mi van? Néhány felületes cikke kivül – semmi. Még Masaryk egyetlen életrajza, amelyet Janusz Gruchala írt tizenegy évvel ezelőtt, sem kapott kellő visszhangot. Masaryk könyvei hozzáférhetetlenek lengyelül. Legutóbb – hetven évvel ezelőtt! – a Világforradalmat adták ki tőle. Amikor Karl Popper szavait olvassuk: „Masaryk, a nyílt társadalom legnagyobb élharcosa” vagy „Masaryk Csehszlovákiája valószínűleg a legjobb és legdemokratikusabb állam lehetett, amely valaha létezett” – megdöbbenve ámulunk, hogy ugyanarról, a szerintünk „színtelen és jellegtelen szomszédról” van-e szó.

3.

„Egy szomszéd, aki jobban fáj, mint az aranyér.”, „Szláv poroszok” kiabált a lengyel sajtó Csehszlovákiára 1919 januárjában, a tesseni sziléziai fegyveres konfliktus kapcsán. Ez nem megvetés volt. Inkább fájdalom és csalódottság, de semmiképpen sem lenézés.

A lengyelek szemében 1918 és 1948 között Edvard Beneš volt Csehszlovákia arca. Az átok, amelynek polonocentrizmus, vagyis lengyelközpontú világnézet a neve, és arra kötelez bennünket, hogy a történelmet csak lengyel szemmel nézzük, ezt az embert maradéktalanul elutasította. Az a kis cseh áru, aki nincs tekintettel a lengyel érdekekre! Amikor Beneš a müncheni egyezmény után lemondott elnöki tisztéről, a lengyel kabarékban nagy sikert aratott egy poén, amely az utódja nevéből alkotott szójátékot. A humorista megkérdezte a publikumot: „Hát itt volt az a Beneš – aztán mi lett belőle?” Mire valaki a nézőtérrel hangosan, erőltetett kacajjal benyögte: „Há, cha!”

Igen, egy évvel a háború kitérése előtt sok honfitársam elégtételt érzett azért, ahogy túljártak Prága eszén, és örültek az Olsán túli területek illuzórikus annexiójának.

4.

Néhány évvel ezelőtt a krakkói Jagelló Könyvtárban xerox-másolatot kértem egy Emil Hácha elnökről szóló könyvről. Amikor a másolatért mentem, egy idősebb úr, aki a másológépet kezelte, hozzám fordult: „Na, mit írnak Háchról? Mert tudja, mi még a gimnáziumban egy versikét is tanultunk róla:

Hitler mondja, öreg haver,
Hácha, gyere egy söre el.
Erre Hácha, nem is krákok,
S nekiadja Csehországot.

A lengyel gyerekek, mint valami mantrát szónokolták – nyilván anélkül, hogy értették volna – ezt a felnőttek által kitalált versikét, amely hűen tükrözi a csehszlovák konformizmusról alkotott sztereotípiát.

5.

Hogy mikor született ez a sztereotípa és hogyan telepedhetett rá ennyire a lengyelek csehszlovákokról alkotott képére? Ezt nehéz lenne megválaszolni. De már a háború előtt is írtak róla. 1936-ban Krakkóban megjelent egy füzetecske. Nem egészen tizennyolc évvel a világhétség után a szerzője határozottan állította: „A csehek a történelem folyamán soha nem harcoltak a szabadságukért, és erre 1918-ban megkapták ajándékba.”

Lengyelországban nem sokat tudnak a csehszlovák légiókról, az USA-beli önkéntesekről, a romantikus szlovákokról, Štefánik generálisról, az idős professzorokról, és a szigorú docensokról, akik nekifeszültek, és a világgal valamint a tényekkel szembeszögölve meggyőzték a nagyhatalmakat, hogy olyan, hogy „csehszlovák nép” létezik, és hogy önálló hely illeti meg őket Európa térképén. Nem lelkesítő, izgalmas legenda ez?

A huszadik század egyik legismertebb magyar írója, Márai Sándor, a hajótörtek keserűségével és hevességével azt írta Csehszlovákiáról a megcsontított Magyarországból, hogy Csehszlovákia „egy olyan képződmény, amelyet Beneš és komái kovácsoltak egybe megerősítve és meghamisítva a történelmet, és a magyarokat, a szlovákokat, és a németeket szimbiózisba kényszerítették a csehekkel, holott azok soha semmiféle közösséget nem éreztek velük.”

Ezzel az értékeléssel ugyan nem értek egyet, de megragadnak a nagy író érzelmekkel teli szavai, amelyből az elveszett haza iránti düh és keserűség hallatszik ki, és az a könnyedség, amellyel a sérelme okozóira rámutat.

6.

Minderről azonban a csehek maguk is tehetnek. A múlt esztendő legnagyobb eseménye az *Őfelsége pincére voltam* című film bemutatása volt

a lengyel mozikban. A sajtóban számos riport jelent meg Jiří Menzellel. És ő, akit szinte a nemzet profétájaként faggattak, megerősítette a lengyeleket a szomszédjukról alkotott képükben. A Gazeta Wyborcza újságírója megkérdezte tőle: „Jól értem tehát, hogy maga is egyetért a főhőse életfilozófiájával (...), vagyis, hogy: a csehek nem harcolnak?” Menzel pedig meggyőződéssel azt válaszolta: „Természetesen. A nagyapám, az apám és jómagam legfontosabb tulajdonsága a passzivitás. Szemrebbenés nélkül eladtuk magunkat Hitlernek. Sőt, mi voltunk a náci legnagyobb fegyverbeszállítói. Aztán jött a kommunizmus, és azt is magunkévá tettük. Tudom, hogy maga, aki a lengyel tradícióban nőtt föl, most értetlenül és undorodva néz rám. Maguk minden körülmények között harcoltak. Mi viszont élni akartunk. Ahelyett, hogy látványosan ellenálltunk volna és leöltük volna magunkat, megtanultuk kívülről figyelni a világot, és hisztérikusán röhögni a saját sorsunkon.”

Menzel nagy tekintélynek örvend nagyszerű filmjeinek és Hraballal való barátságának köszönhetően, úgyhogy a szavait úgy fogadták, mint egy proféta megnyilatkozását. Az ő nyilatkozatainak mindig súlya lesz Lengyelországban, de nem csak ő állítja ezeket.

7.

A lengyelek beleszerettek Josef Švejkbe és Bohumil Hrabal regényhőseibe. Totálisan és eszeveszetten beléjük zúgtak. Hašek és Hrabal prózájának nagyszerűségéről senkit sem kell győzködni. Ez a két szerző Lengyelországban szinte kisa-játította, monopolizálta a csehszlovák irodalomról és a cseh emberekről alkotott képet is. És mivel a könyvek alapján nagyszerű filmek születtek, a hatásuk megsokszorozódott. Csak az a kár, hogy ennyire befolyásolják a lengyelek Csehország-képét. Meg az, hogy Csehszlovákiát csak a cseh résszel azonosítjuk, és teljesen megfeledkezünk a szlovákokról, a kultúrájukról, a nemzeti törekvéseikről, a történelmi dilemmáikról. Ennek a pár regénynek és filmnek az ismerete már bárkit feljogosít arra, hogy biztonsággal állítson dolgokat a „csehszlovákok” nemzeti karakteréről.

8.

Korábban is és most is folyamatosan jelennek meg szlovák és cseh írók művei, de egyiküknek sem sikerült eddig Hašek és Hrabal népszerűségének közelébe férköznie. Ami még rosszabb,

hogy néha még szakemberek szájából is hallunk olyat, hogy minden, ami jó, azt ezekben a könyvekben már megírták. Nem veszik észre, hogy a csehszlovák hagyaték milyen sokszínű, hogy milyen sokféle ízű és illatú. Nem olyan régen az egyik legnevesebb lengyel bohemista azt nyilatkozta a rádióban, hogy Hrabal halála után jó néhány évig nem is látogatott el Prágába, mert az író halálával nem volt miért odautazni.

A neves lengyel szerző, Paweł Huelle a *Mercedes-Benz – Válogatás a Hrabalhoz írt levelekből* című művében megemlíti egy kocsmai összejövetelt, ahol sörözés közben a baráti társaság az irodalomról is diskurált: „... na, és erre heves vita tört ki, mert valaki azonnal megjegyezte, hogy Magának kellett volna megkapnia a Nobel-díjat, nem pedig Jaroslav Seifertnek. Ugyan a társaságból senkinek semmi kivetnivalója nem volt Jaroslav Seiferttel szemben, sőt, sokan közülünk nagyra tartották a Prága ihletet költszetét, de olyan kaliberű költő, mint Jaroslav Seifert, Csehországban, Európában vagy a világban több tucat van, viszont olyan prózáíró, mint Bohumil Hrabal, nincs még egy a Föld kerekén, senki, aki csak a lába ujjáig felérne – kiabáltuk túl egymást...”

Ez a rövid részlet nagyon zavar engem. Ugyanis. Huelléhez hasonlóan én is azt vallom, hogy Hrabal sokkal inkább megérdemelte volna a Nobel-díjat, mint sokan mások.

Seifert – Hrabal. De a fenébe is, miért nem inkább Hrabal – Dario Fo vagy Hrabal – Salman Rushdie vagy éppenséggel Hrabal – Wisława Szymborska? Egymással szembe állítani ugyanazon ország két íróját, ez úgy hangzott, mintha Csehszlovákiának csak egy irodalmi Nobel-díjat lehetne odaítélni, és azzal hogy 1984-ben Jaroslav Seifert nyerte el ezt a kitüntetést, örökké lemondhatnának a további lehetőségről. Na, de a Svéd Akadémia döntése, amely Hrabalt a mellőzött nagyságok exkluzív klubjába sorolta, elég ok arra, hogy Jaroslav Seiferről ilyen lekezelően nyilatkozzunk, mint abból a levélrészletből kitűnik?

9.

A háború utáni Csehszlovákiáról nem lehetett elmondani, hogy saját arculattal rendelkezett volna, ahhoz szabadnak kellett volna lennie. A rabszolga az uraság által rákényszerített maszkot hordja, amelyben annak tetszése szerint kell pózolni. Minden ország elvesztette sajátosságát, aki Moszkva irányítása alá került. De...

„Dubčeket Lengyelországnak is!” – skandálták Lengyelországban 1968-ban a tüntetéseken. Irigylkedve néztük a hatvanas évek rövid olvadását, mert

szétszakadt a zsák, amiből fantasztikus könyvek és filmek bukkantak elő, és kezdett világossá válni, hogy Csehországnak egészen a szívárványig sikerült kifeszítenie a szabadság határait. Aztán később persze beütött a nagy semmi, hiszen a hírek, hogy megalakult a Charta 77 vagy, hogy Jan Patočka az életével fizetett azért, mert alapvető szabadságjogokat követelt, szinte senkihez nem jutottak el. Helena Vondráčková dalai, a *Kórbáz a város szélén*, meg a *Nők a pult mögött* uralták a nézők lelkét.

10.

Václav Havelt máig óriási tisztelet övezi Lengyelországban. Amikor a múlt év végén Lengyelországba jött, a *Kérem, röviden* című könyvének bemutatójára, a közönségtalálkozókra hatalmas tömegek látogattak el. Havel ugyanis a kezdetektől megbabonázta a lengyeleket. Nem volt benne semmi a knédlifejú Švejkéből. És mégis onnan jött. Cseh volt, és csehszlovák, de a lengyel romantikusság a saját hőst látta benne. Hányszor mutogattak rá, mint olyan államféfira, akiről példát lehetne venni. Amikor annakidején, elnökként Krakóba jött, született egy jelszó – ismeretlen szerzőtől – „Havel a Wawelba!” Ebben csodálat és irigység is volt. Hogy nekünk nincs ilyen kaliberünk!

11.

A Csehszlovákiával szembeni averzióink megmaradtak. Visszatértek. Havel könyvének megjelenése nagy esemény volt. Előtte jelent meg Tiso, Olga Havlová, Bohumil Hrabal életrajza, Milena Jesenská riportja, Jaroslav Seifert visszaemlékezései, nemrég a Világirodalom (Literatura na Świecie) c. havilap egy egész számot szentelt a szlovákoknak, megjelennek Kundera, Škvorecký, Topol, Kohout művei, és természetesen Hrabal és Hašek, hogyan is lehetne másképp... Mariusz Szczygl írásai, amelyek a *Gotland* c. könyvében jelentek meg (és amelyet közben csehre is lefordítottak) nagy feltűnést keltenek. Ugyanis szomszédunkat mint tragikus válsztások országát mutatja be.

Vajon annak köszönhetően, hogy újabb és újabb könyvek és filmek jelennek meg Lengyelországban, és, hogy a lengyel sajtó érdeklődéssel szemléli, mi történik Prágában és Pozsonyban, a már nem létező Csehszlovákia is jobb színben tűnik majd fel? Már nem csak az a kerek arc lesz, amelyből Rudolf Hrušínský kacsintránk Švejk, a derék katonaként? Az idő lesz a megmondhatója.

CSOMA BORBÁLA FORDÍTÁSA

